



Оксана БОГДАНОВА, Аліна ГАЛАТ

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті розглядається вплив педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського на становлення екологічної освіти, розвиток екологічних ціннісних орієнтацій та формування екологічної культури школярів.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, природовідповідна педагогіка, уроки мислення.

Швидкий динамічний розвиток сучасної цивілізації вже протягом тривалого часу актуалізує проблематику відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, природного середовища. Це питання постає як цивілізаційне, загальносвітове, державне, яке в Україні реалізується засобами державної політики в різних галузях матеріального та нематеріального виробництва, і, зокрема, в освітній галузі. Закон України «Про освіту» [2] у статті 6 зазначено, що однією із засад державної політики у сфері освіти є формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля. Також, у статті 12 вказано, що «Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою...», досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, однією із яких є екологічна.

Державний стандарт базової середньої освіти розкриває зміст екологічної компетентності як такої, «що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності і важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства» [7].



Усі ці законодавчі акти зумовили необхідність їх практичної реалізації в освітньому процесі та у позаурочній діяльності. Причому екстраполювали екологічну освіту з традиційних шкільних дисциплін та виховної роботи на весь освітній процес.

Аналіз наукової, спеціальної, методичної літератури свідчить, що побудова освітнього процесу навколо ідей природовідповідності здійснювалась ще педагогами минулого.

Заснуванням вітчизняної шкільної екологічної освіти завдячуємо науковим поглядам та ідеям відомого методиста-біолога О.Я. Герда (1841-1888), який вважав, що навчальний зміст природознавства має відповідати сучасному науковому рівню і сприяти вихованню в учнів наукового світогляду; який формується передовими методами викладання, що виховують самостійність мислення, пізнавальний інтерес, спостережливість.

Проте самостійну цінність у шкільній природничій освіті екологічний напрям почав набувати лише на початку ХХ ст.

у працях В.В. Половцова. Він описав «Основи загальної методики природознавства», де у загальну природничу освіту були включені елементи екології та приклади широкого використання цих елементів у практиці навчання. Подальшого розвитку ці ідеї набули у працях науковців та вчителів природничих дисциплін І.І. Полянського, Л.М. Ніконова, В.О. Комарова, В.М. Сукачова, Б.Є. Райкова,



Ю.А. Пилипченко, К.П. Ягодовського та інших.

Але в шкільній природничій освіті екологічний напрям виокремився як самостійний лише на початку 1970-х завдяки створенню в структурі АПН СРСР лабораторії та Наукової ради з екологічної освіти, з яких і почалися регулярні педагогічні дослідження в цій галузі. Тоді наукову основу шкільної екологічної освіти склали праці О.М. Захлебного, І.Д. Зверєва, І.Т. Суравегіної, О.М. Дзятковської, Л.В. Ребрової та інших.

В Україні з часу набуття незалежності проблемою наукового обґрунтування екологічної освіти займалися О.М. Трифонова [11], О.М. Захлебний [3], В.Д. Шарко [12], Л.Б. Колток [4], В.С. Крисаченко [5], С.Г. Лебідь [6] та інші. Проте, як зазначає В.Д. Шарко, «питання методики екологічної підготовки у загальноосвітніх навчальних закладах, проблеми, які при цьому виникають, та причини, що їх обумовлюють, є недостатньо вивченими» [13, с. 41]. У переважній більшості екологічну освіту розглядають в контексті формування екологічної компетентності у складі окремих природничих дисциплін (біологія, фізика, астрономія, географія, хімія).

Відповідно до векторів спрямованості змісту шкільної екологічної освіти на досягнення визначених якостей особистості учня, можна виділити такі періоди її розвитку:

початок 1970-х – середина 1980-х – трансформація існуючої природоохоронної освіти у фундаментальну екологічну, закладення її наукових та методологічних основ;

кінець 1980-х – початок 1990-х – формування екологічної культури та шанобливого ставлення до природного середовища;

початок 1990-х – початок 2000-х – спрямування екологічної освіти на формування відповідального ставлення до природного середовища, екологічного мислення;

початок 2000-х – теперішній час – формування компетентісної екологічної освіти, екологічного світогляду на основі Концепції сталого розвитку та раціонального природокористування.

На сьогоднішній день розуміння змісту екологічної освіти ототожнюється з поняттям «екологічна культура», фундамент якої ґрунтується на культурологічному підході,

закладеному видатним педагогом-новатором В.О. Сухомлинським. Як зазначає академік НАПН України А.М. Богуш: «Відрадно, що в середині ХХ ст. під час радянського тоталітарного режиму український педагог із сільської місцевості, директор Павлівської школи В.О. Сухомлинський, сміливо увів до педагогічної термінології поняття «культура».

Достатньо хоча б поверхово ознайомитися з назвою і змістом його наукових праць, адресованих насамперед вчителям і батькам, і перед нами постає витончено стрункий ланцюжок культурологічного тезауруса в педагогіці, а саме: фізична культура, культура праці, культура почуттів, культура мислення, сприйняття, відчуття, воля тощо.

У площині педагогічної різноманітності дефініції культури чітко простежується методологічна позиція В.О. Сухомлинського щодо культурологічного підходу до виховання і навчання молодого покоління, який ми спробуємо подати за такими номінаціями: предметне середовище, принципи, здібності й правила культурологічного підходу [1, с.198-199].

Не дивлячись на час, що пройшов з моменту виокремлення екологічної освіти як самостійної гілки природознавства, серед науковців досі відсутній єдиний підхід до трактування поняття «екологічна культура» та її тлумачення, тому, можливо, є сенс переосмислити зміст цього феномену з позицій ціннісного, особистісного й діяльнісного підходів, що є доміантними сьогодні. Але ж ці підходи є основою педагогічної системи Василя Олександровича, якого можна вважати ідеологом формування екологічної культури, її теоретичних основ та практичної реалізації, і яка ґрунтується на засадах гуманістичної педагогіки, ідеях природовідповідності, ціннісного виховання.

Академік НАПН України А.М. Богуш зазначає: «Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського має різноплановий і багатоаспектний характер. Його творчість поза вимірами часу, поза вимірами будь-якої педагогічної чи освітянської галузі. Адже на будь-яке запитання сьогоденної науки і практики ми знаходимо відповідь у науково-педагогічній спадщині вченого, Педагога з великої літери, у цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, невмирущої і багатющої скарбниці педагогічного досвіду, мудрості, натхнення» [1, с. 190].

Це особливо актуально у теперішній час, коли ідеї видатного педагога



набувають другого життя, починають грати новими барвами в світлі сучасного реформування шкільної освіти, основу якої як раз і складають принципи народної педагогіки, покладені у його систему: гуманність, дитиноцентризм, особистісна орієнтованість, природовідповідність, практикоспрямованість освітнього процесу. Тут можна простежити наступність ідей педагогів-просвітників минулого – Г.С. Сковороди, О.Я. Герда, К.Д. Ушинського, В.І. Вернадського та інших.

Якщо проаналізувати творчу спадщину В.О. Сухомлинського, то він у своїх творах та статтях висвітлює таку актуальну для сьогодення тематику як виховання гармонійної, моральної, мислячої, розумної, працюючої, люблячої людини-особистості. Причому формування у дітей цих якостей будуватиметься, в його педагогіці, через любов до природи, рідної землі, через ціннісне раціональне ставлення до природи, яке згідно сучасних тенденцій можна назвати екологічною культурою. «Ми виховуємо у своїх вихованців погляд на природу як на народне багатство, що передається з покоління в покоління, цінність якого ні з якими іншими цінностями порівняти й зіставити не можна» [10, с. 547].

Ціннісне спрямування його природовідповідної педагогіки, екологічна культура є основою морального виховання особистості. Василь Олександрович з цього приводу зазначає: «У людини може бути міцна моральна серцевина лише за тієї умови, коли мірою всього, що вона робить, до чого прагне, є первісні цінності, а ці цінності – рідна земля, наш соціалістичний лад, багатства, які зберегли і передали нам попередні покоління. Важливо переконати з малих років людину в тому, що втрати в світі цих цінностей непоправні» [10, с.547]. Цей вислів яскраво відображає, що є стрижнем педагогічної системи педагога-новатора, тією самотутньою серцевиною, що продовжує залишатися ці ідеї актуальними і затребуваними нині.

Якщо проаналізувати глибину думки талановитого вчителя, якою він обґрунтовує підходи до виховання особистості, то розуміємо її актуальність і відповідність суспільним запитам сьогодення. Зокрема: «Пізнання природи, оволодіння знаннями про неї захоче в собі, мо-моєму, ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини – соціально-політичні, моральні, естетичні, а ці

позиції, по суті, і є світоглядом у дії. Природа – не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає – це червона нитка світоглядних переконань, від яких залежать соціально-політичні позиції людини» [10, с.554-555].

Формування цих позицій, світоглядних переконань залежить від того, як пізнається природа, як людина з дитинства бачить, розуміє і відчуває її, як вона входить в її життя. Розглядати кожну квітку і кожну пелюстку, крильце метелика і пушинку, що впала з тополі, – це теж бачення природи, дуже важливе і необхідне для того, щоб думати про неї, правильно розуміти її і правильно ставитись до неї. Але є в понятті «природа» і щось значиміше: вона – єдине ціле. У цьому цілому своя гармонія і постійність, взаємозв'язки і залежності; вона – джерело нашого буття, вона єдина і нерозривна з нами, з людиною [10, с.554-555].

Кожний з нас – «природа, що стала людиною». «Людина доти могутня й непереможна, поки вона вірна законам природи – пізнаним і непізнаним, не нею встановленим. Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівському бережливо ставитись до неї – ось яку позицію нам треба виховувати в учнів в процесі їх взаємодіяння з природою. Інакше кажучи, вивчення природи не повинно зводитись до того, що маленька людина, у якої відкриваються очі на світ, бачить корінь, стебло, листя і міркує про те, як взаємопов'язані ці частини рослини як єдиного цілого. Коли в неї відкриваються на світ очі, вона повинна побачити й зрозуміти, в чому корінь нашого життя, від чого залежить те, що в нас на столі хліб і масло, м'ясо і молоко, що ми дихаємо свіжим повітрям і в літню спеку купаємось в річці...» [10, с.554-555].

Чи це не екологія в сучасному тлумаченні цих слів? Екологія, раціональне природокористування, філософське розуміння місця людини у світі, антропоцентризм. Розуміння розвитку людської цивілізації з позицій екології, традиції формування екологічної культури та екологічного виховання, започатковані В.О. Сухомлинським, є досить актуальними в сучасній освіті.

Педагог-новатор осягав освітній процес цілісно, а тому він зазначав: «Хотілося б, щоб



у програмах з природознавства і, звичайно, в навчально-виховній роботі вчителя чітко виступали дві взаємопов'язані думки:

ми живемо в такий час, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпними;

в нашу епоху людина не просто споживає плоди природи і праці – вона створює необхідні умови для того, щоб зібрати цих плодів більше, ніж дає сама природа» [10, с. 555].

Практичним втіленням цих ідей є «Уроки мислення», уроки на лоні природи, екскурсії в ліс, сад, на поля, на берег річки, до струмка, де діти споглядають і осягають красу навколишнього світу, намагаються зрозуміти його. «Система уроків мислення – це наша школа думки, без якої ми не уявляємо повноцінної, ефективної, розумової праці на всіх уроках не в початковій школі, а й у наступні періоди навчання та розумового розвитку» [9]. Основною метою таких уроків мислення Василь Олександрович вважав набуття дітьми здатності «поступово оперувати такими поняттями, як явище, причина, наслідок, подія, зумовленість, залежність, відмінність, подібність, спільність, можливість та ін.», що сприяло розумінню закономірностей природи і формуванню у дітей абстрактного мислення. На уроках мислення він навчав не тільки сприймати навколишній світ, а й помічати відносини між предметами та явищами навколишньої дійсності, пізнавати закони природи, дбайливо ставитися до неї. «Під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумались над тією істиною, що природа – це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» [10, с. 555].

В.О. Сухомлинський розумів, що питання виховання, розвитку мислення, формування особистості, усвідомлення дитиною свого місця в світі – це процеси тривалі, що потребують терпіння, наполегливості, системності. Тому він зазначав: «Потрібно багато місяців терплячого, постійного, розумного доторкання педагога до розуму дитини, доторкання з тією метою, щоб дитина побачила себе як частинку природи, здивувалася, навіть була вражена думкою про те, що людина до того часу сильна і могутня, поки вона вірний син матері-природи, що вміє берегти почуття вдячності за те, що вона

живе; поки вона діяльна клітина організму, що називається природою. З цього, на мій погляд, повинні починатися освіта і виховання» [10, с. 559].

Отже, осмислення і подальший розвиток змісту вітчизняної системи освіти має ґрунтуватися на розумінні надбань попередніх поколінь науковців, педагогів, мислителів, які надихають нас і надають нам ідеї ефективних форм організації освітнього процесу, перевірені часом.

Серед таких постатей нездоланою глибою стоїть педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського, ідеї якого випередили свій час і є актуальними і нині. До таких новаторських ідей можна віднести ідеї формування екологічної культури учнів: « підростаюче покоління треба вчити розуміти природу як єдине ціле, бачити єдність людини і природи» [10, с. 555].

Саме Василь Олександрович широко, повно і вичерпно заклав не лише основи теорії екологічної освіти, а й показав ефективні практичні методики формування екологічної культури школярів, в основі яких лежить природа, як невичерпне джерело знань, естетичних відчуттів та практичних умінь. Ці прогресивні ідеї можуть «оживити навчання», збагатити сучасний освітній процес уроками на природі, забезпечити тісний взаємозв'язок духовного, фізичного, естетичного, морального та трудового виховання молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко; авт. кол.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко, В.С. Курило, І.Д. Бех та ін. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 504 с.
2. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Захлебний А.Н. Розвиток загальної екологічної освіти в Україні на сучасному етапі. *Україна в навколишньому світі. Сталий розвиток: екологія, політика, економіка*. К.: Вид-во МНЕПУ, 2011. С.144-170.
4. Колток Л.Б. Формування екологічної культури учнів початкової школи як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 115–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2012_1_21.
5. Крисаченко В.С. Екологічна культура.



Теорія і практика: навч. посіб. Київ: Заповіт, 1996. 348 с.

6. Лебідь С.Г. Формування екологічної культури учнів 7–11 класів у процесі вивчення курсу екології: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2001. 26 с.

7. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.

8. Про концепцію екологічної освіти в Україні: Закон України / Рішення колегії МОНУ № 13/6-19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>.

9. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. *Вибрані твори*: в 5 т. К.: Радянська

школа, 1977. Т.3. 670 с.

10. Сухомлинський В.О. Статті. *Вибрані твори*: в 5 т. К.: Радянська школа, 1977. Т.5. 639 с.

11. Трифонова О.М. Формування екологічної компоненти освітньої галузі «Природознавство» при вивченні фізики в школі. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. Кіровоград, 2015. Вип. 7. Ч. 2. С. 256-263.

12. Шарко В.Д. Екологічне виховання учнів під час вивчення фізики. К.: Радянська школа, 1990. 202 с.

13. Шарко В.Д. Використання інформаційних технологій у процесі формування екологічної компетентності учнів на уроках фізики. *Інформаційні технології в освіті*. 2011. № 10. С. 41–49.